

NOMINATIVNÍ PARTICIPIA PO NĚKTERÝCH SLOVESÍCH

PASÍVNÍ A ZVRATNÁ SLOVESA SMYSLOVÉHO VNÍMÁNÍ A DUŠEVNÍ ČINNOSTI

Po pasívních a zvratných slovesích smyslového vnímání a duševní činnosti stojí 76 v staroslověněštině nominativ participia vyjadřujícího obsah činnosti nebo děje těmito slovesy označeného, např.

(j)aviti — *da ne aviši se žkomъ postę se* Mt 6.18 Z, M, A, S *ὅπως μὴ φανῆς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων* — Kral aby nebylo zjevné lidem, že se postíš; *οὐὲτ̄ bo javi se v̄z zlato přelož̄ se. i bogat̄stvo oběštavaje* Supr 7.27—29 *ἠπάτησεν εἰς χρυσόν [καὶ ἄργυρον] μεταβαλλόμενος;*

mněti — *jed'va že staviše mētež. iže se mněachъ obraštajozte se. načęše glagolati* Supr 30.7—9 *οἱ δοκοῦντες μεταβαλέσθαι; vel'mi mniši se mně porogaje. n̄ vel'mi sam̄ božeši porogant̄* Supr 49.9—11 *μεγάλως ἐνόμισας ἐμπαλζειν μοι; i m̄h̄q se n̄n̄ja v̄z slědy idy vladkyky isusa* Supr 343.18—19 *καὶ οἶομαι νῦν ἀκολουθεῖν τῷ Δεσπότην Ἰησοῦ; jelma mnęet̄ se paschъ tvoręšte* Supr 418.9—10 *ἐπειδὴ δοκοῦσι πάσχα ποιεῖν;*

obrěsti, obrětati — *obręte se imožti v̄z čřevě ot dčha sta* Mt 1.18 A, S *εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα; da obręstem̄ se přěd̄t̄ tobojō. ugožďbše. i ne stydęšte se* Euch 17a 18—20; *iže ubo ot̄ selě kr̄šten̄ sy. tvorę obrętaet̄ se po b̄ziju zakonu. da osqdit̄ se* Cloz 2b 4—6;

slyšati — *slyšaaše se o desnoj̄q i o lěvoj̄q glagolę* Supr 162.18—19;

tvoriti — *poszlaše dělatelę. tvoręšte se pavednici sqšte* L 20.20 Z (M *tvoręšte se*) *ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι; iže se tajęšte tvoręachō* Supr 109.2;

viděti — *v̄z směrenii že i tichosti nrava. vidim̄t̄ bęaše přębvaaje prisno* Supr 544.25—26; *i vidęaše se to strażdę ot̄ přępodobnaago epra* Supr 553.5—6;

znati — *znaem̄t̄ est̄ ḡb sqđzby tvorję* PsSin 9.17 *γινώσκεται κύριος κρίματα ποιῶν.*

Uvedené vazby jsou podobné vazbám akuzativu s participiem: nominativní participium v nich následuje po týchž slovesích, jako akuzativ s participiem, a také vyjadřuje obsah děje jimi označeného. Rozdíl mezi oběma vazbami záleží jednak někdy v slovesném rodu uvozovacího slovesa (při participiálním nominativu bývá 77

v pasívu), jednak v tom, že při vazbě nominativní musí mít děj vyjádřený uvozovacím slovesem s dějem participiálním společný podmět.

Na vnitřní souvislost obou těchto vazeb názorně ukazuje pozoruhodný doklad s akuzativním participiem po pasívním slovese *declarandi* a při stejných podmínkách obou dějů, srov. *pionii samъ se ispověda krъstijana. sošta* Supr 142.21—23. Je tu shoda participia s reflexivním *se*, nikoli se subjektem, jak je to jinak v staroslověnštině i v ostatních slovanských jazycích běžné.¹

A podobně jako u akuzativu s participiem jsou i u vazeb nominativních možné ve významu obsahových vět existenciálních obraty s nominativem jména bez participia slovesa *býti*, např. *ne mъnъtъ li ti se bozi bo ti im' že samodrъžecъ crъ žrtvy tvoritъ* Supr 157.1—3.

- 78 Konstrukce participiálního nominativu po pasívních a zvrátných slovesích smyslového vnímání a duševní činnosti se běžně pokládají za prostředek domácí. Dokladem slovanského rázu těchto obrátů je vedle jejich systémové souvislosti s vazbou akuzativu s participiem jednak to, že jsou často (zejména u slovesa *mъněti* — srov. citované doklady) překladem řeckých infinitivů,² jednak to, že jsou dobře dosvědčeny i v starších fázích ostatních slovanských jazyků, srov. např. ze staré češtiny *mníechu se duch vidúce* L 24.37 Čtenie; *když se mníš špílu ozdobe, nenávisť pak vezmeš sobě* Baw. Ez. v. 917 (Havránek, *Genera verbi I* 159); *mníš se kúpě u Vltavě* DalH 107 (Nemčenko, Uč. zap. IS 9, 236); ze staré ruštiny *povědaše bo sja izynogo grada prišedši* Bor. i Gl. (Havránek, *Genera verbi I* 158); *mněšesja stoja na řečě* Byt. XLI (Sreznevskij, *Materialy II*, sl. 229); ze staré srbštiny *kto li se obrěte přěslušavъ* Mon. serb. 27 (Jagić, *Beitr.* 62); *ako se kto naide chode po zemli* Mon. serb. 48 (tamt. 61); ze starší slovinštiny *njega mladi se flishio vpyozh* DalmJer 48.4 (Tomšič, *Slavistična revija* 8, 1955, 64).

- 79 Kromě participia se v staroslověnštině užívalo po slovesích smyslového vnímání a duševní činnosti při společných podmínkách také infinitivu. Tento prostředek patřil vedle participií k normě spisovného jazyka již nejstarších rukopisů a snad i původních překladů (evangelních), jak dovozuje K. Horálek (*Evangelidře a čtvero-evangelia* 166) na infinitivních vazbách objevujících se i nezávisle na řeckém originále, srov. např. *mъněachъ se věšte přijeti* Mt 20.10 M, A, (S neúplně *prijē*) × *mъněachъ se ēko věšte prīmijōtъ* Z_b, *ἐνόμισαν, ὅτι πλεῖον λήφονται*.

Doklady s infinitivem mohou doložit i z textů originálních, jako např. *tvoritesę bogu*

¹ Viz B. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích I* 156—159.

² Tento fakt byl známý již Dobrovskému, viz *Institutiones* 647.

ugažati ŽK 10 (Lavrov, *Materialy* 20); tvorite se blagosloveni byti ŽK 10 (tamt. 19); apod.

Jiným synonymním prostředkem s vazbou nominativního participia po uvedených slovesích je vedlejší obsahová věta uvozená jako, srov. např. uvedený tu doklad z Mt 20.10 v Z_b.

Stejně jako v akuzativu s participiem užívá se i v této vazbě participií v tvaru 80
jmenném.

Jediný doklad, který znám proti tomuto pravidlu z evangelií (S), má různocnění s tvary jmennými a kromě toho sám není nepochybný: bylo by jej možno číst i jako *iměje* + (spojkové) *i*, srov. *iže ne imatō i eže mōnitō se imējei otymetō se otō nego* L 8.18 S × *i eže mōnitō se imēje. otōimetō se otō nego* Z, M, *i eže mōnitō se imy. i to vyzeto bōdetō otō nego* A *καὶ ὅς ἂν μὴ ἔχη, καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ*.

SLOVESA FÁZOVÁ

Nominativní participium stává dále po slovesích označujících trvání nebo 81
ukončení děje apod. Příklady:

ostati — *osta že o sebě jedinō rasty. vō vsemō trypēnii i trudē* Supr 26.9—11 *ἔμμεν δὲ καθ' ἑαυτὸν μόνος ὡσήμεραι*;

prěby(va)ti — *vō tomōže domu prěbyvaite. ēdōšte i p̄jōšte* L 10.7 Z, M *ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε ἐσθίοντες καὶ πίνοντες; οἱ ἄρα ἔμμενον ἀπειθοῦντες αὐτῶ; οἱ ἄρα ἔμμενον ἀπειθοῦντες τῇ ἀπιστίᾳ (v Supr tak často, srov. ještě např. 33.25—26, 35.5—12, 41.6—7, 50.4—6, 75.29—30 139.14—16, 153.5—6, 170.14—15, 194.10, 409.22—23 atd.);*

prěprovoditi — *prěprovodi že takovōi trudō tvorē. 17. lētō dēlo srovōšaje* Supr 550.19—20;

prěstati — *ēko že prěsta glē. reče simonu* L 5.4 Z, M, A *ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπεν πρὸς τὸν Σίμωνα (viz ještě např. L 7.45); grēaše jō teplostijō rōky svojeje. i prěkrōšaje jō često po p̄vsemō ne prěstaaše* Supr 516.15—16 *καὶ κατασφραγίζων αὐτὴν συνεχῶς κατὰ τοῦ στήθους οὐ διέλειπεν; provaždaje že jego do p̄eti na desete poprištō. ne prěstaaše molē ego* Supr 527.18—19 *οὐκ ἐπαύσατο παρακαλῶν αὐτόν (viz ještě např. 196.5—6, 395.8—10 aj.);*

priležati — *priležachō v̄prašajōšte i* J 8.7 Z, M *ἐπέμμενον ἐρωτῶντες αὐτόν;*

s̄konp̄čati — *s̄konp̄ča is. zapovēdaje oběma na desete učeníkoma svoima* Mt 11.1 Z (*s̄vnr̄šī zapovēdaje* M, A) *ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ; i vselíčsky s̄konp̄ča dobrotvorē. dosaždajōštīmō emu* Supr 481.20—22.

Uvedená fázová slovesa jsou v různé míře „významově plná“ a nepřímou úměrně s tím je i v různé míře těsné jejich spojení s participií, takže některé

z uvedených dokladů představují vlastně už přechod k vazbám přechodníkovým u slovesných přísudků plnovýznamových (viz podrobněji § 84).

- 82 V názoru na ráz a původ participiálních vazeb po slovesích jako *préstati* apod. není v slavistice jednoty.

Někteří autoři, jako např. Forssmann (*Übertragung* 13) nebo Vaillant (*Rukovodstvo* 397) by tu očekávali infinitivy, a participia pokládají v takových obratech za grecismy.

Je příznačné, že naopak za domácí prostředek považují participia ve spojeních tohoto typu autoři prací nikoli speciálně staroslověnských, nýbrž zaměřených způsobem srovnávacím, např. Potebňa (*Zap. I.II* 151 n.), Jagić (*Beitr.* 60—63), Vondrák (*Altksl. Gram.*² 609). Tyto konstrukce jsou totiž dosvědčeny nejen v staroslověně, nýbrž i v starších obdobích ostatních slovanských jazyků, např. v staré češtině *nikda nepřestanieše o duchovních skutciech nás učě* OtcB 32b; *Arsení, utec a přebývaj mlčě* OtcB 93b; v staré ruštině *дѣяволъ иже не prestaеть воужє на родѣ хрестѣянъскыи* Lavr. 392 (Jagić, *Beitr.* 61); *i єko skonča ziža* Lavr. 119 (tamt. 62).

A stejné obraty jsou i v csl. textech originálních, např. *ne prestaеть blagodatī tvorє namъ mnogye* ŽK 1 (Lavr. *Materialy* 1); *filosofъ že съ svoimi učēniky ne prestaеше dostoinuju chvalu bogu vъzdaa o semъ* ŽK 17 (tamt. 34); apod.

- 83 Na podporu domněnky o domácí provenienci nominativních participiálních konstrukcí po fázových slovesích lze konečně uvést doklady (i když jen ojedinělé), v nichž je stsl. participium překladem jiné konstrukce řecké, srov. např. *въ злѣ прѣбывааше neispovědy se* Supr 359.18—19 *ἀνεξομολόγητος*; *ne přestaněěše tlъkōšti i velikomъ glasomъ vъpъjōšti* Supr 515.18—19 *οὐκ ἀπέσχετο τοῦ κρούειν καὶ μεγάλη τῆ φωνῆ βοᾶν*.

(V jiných dokladech je však v řecké předloze těchto stsl. vazeb vesměs také participium.)

A naopak, participia ve stejných konstrukcích řeckých se někdy překládají do staroslověně i prostředky jinými (obratem předložkovým apod.), srov. např. *прѣбывате въ безуміи* Supr 33.28 *ἐπεμένετε παραφρονοῦντες* (Angelowa, *Ptzip.* 18); *ошъ jednače прѣбывааше въ злѣ умѣ* Supr 420.6—7 *ὁ δὲ ἔμεινε τὴν πονηρὰν διατηρῶν γνώμην* (tamt. 19).

Užití participií po uvedených slovesích v konkrétních dokladech je tedy v staroslověně zjevně motivováno většinou zněním řecké předlohy, jejímž jsou tu adekvátním překladem, ale sama existence takových konstrukcí v staroslověně má velmi pravděpodobně kořeny domácí.

Slovesa, po nichž stávají tato nominativní participia, označují se někdy — ne zcela přesně — jako slovesa „významem neplná“ nebo jako „polospony“ nebo „modifikace slovesa *býti*“ apod. (viz např. Vondrák, *Vergl. II* 405—406). Nestačí totiž sama k úplnosti výroku, nýbrž musí být ještě doplněna výrazem dalším (v daném případě participiem) a s ním teprve tvoří svého druhu opisný způsob vyjádření nějaké významové jednotky. Těsnost a vnitřní významová jednotnost takového spojení slovesa určitého s participiem je nepřímo úměrná významové samostatnosti takového slovesa. Čím je sloveso významově „plnější“, tím více směřuje participium k tomu, aby vyjadřovalo vedle děje vyjádřeného určitým slovesem děj druhý, a to způsobem přechodníkovým.

Významová plnost v tomto smyslu je ovšem u různých sloves různá, ba může se dokonce měnit i u téhož slovesa v různém kontextu. Lze zejména počítat s tím, že je-li v přísudkové části vět tohoto typu kromě participia ještě nějaký další člen, „doplňuje“ a modifikuje význam slovesa významem neplného většinou právě on; vytváří tak spolu s tímto slovesem přísudek dostatečně samostatný, aby pak participium mohlo být hodnoceno spíše jako přechodník, který vyjadřuje vedle vlastního přísudku děj další, než jako jeho (vnitřní) součást. Větu *prěbyvajte mlčěšte* bych tedy přeložil „setrvávejte v mlčení“ nebo „trvale mlčte“, kdežto větu *prěbyvajte v domu mlčěšte* už přechodníkem: „setrvávejte v domě, mlčíce“ nebo „pobývejte v domě a (přitom) mlčte“.

Pevná objektivní sudidla pro posouzení stupně významové „plnosti“ a výrokové dostatečnosti takových sloves neexistují, a proto není divu, že některé po-
mezí případy je těžko jednoznačně interpretovat. Příkladem mohou být třeba doklady s participiem u sloves *javiti*, *prěprovoditi*, *svkoněčati* aj.

Participiální konstrukce uváděné v této kapitole tvoří přechodný článek mezi přísudkovými participii po slovese *býti* na jedné straně a mezi přechodníkovými participii u sloves významově plných na straně druhé.³

³ Podrobně mluví o plynulém přechodu od slovesa *býti* přes slovesa významově neplná až k slovesům plnovýznamovým N. D. Ovsjaniko—Kulikovskij (ŽMNP 311, 1897, 148—157). O problému spony, sloves polovýznamových apod. viz nověji R. Mrázek, *Problema skazujemogo i jeho klassifikacii* (Sborník prací fil. fak. Brno 1958, A6, 10—34).